

รู้จักละครนอกเรื่อง “สังข์ทอง”

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์*

นำเรื่อง

หากกล่าวถึงวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง คนไทยทั่วไปย่อมรู้จักกันอย่างแพร่หลาย มีอยู่หลายสำนวนคือ เป็นนิทานในปัญญาสาขาค เป็นบทละครครั้งกรุงเก่า และเป็นบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับที่เป็นพระราชนิพนธ์นี้แพร่หลายมากที่สุด เพราะเป็นบทละครนอกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปรับปรุงจากสำนวนเดิม นำไปให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่นในรัชสมัยของพระองค์

เรื่องสังข์ทอง ได้รับความนิยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งสาเหตุหนึ่งที่คุณคนรู้จักกันดีก็เพราะเป็นนิทานที่เล่าไว้ ชื่อสุวรรณสังข์ชาดก แต่มีลักษณะเป็นเรื่องพื้นบ้านด้วย คือเล่ากันอยู่ในท้องถื่นใดท้องถื่นหนึ่งจนกระทั่งคนในท้องถื่นนั้นเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง เรื่องสังข์ทองนี้มีชาวเมืองเหนืออ้างว่าเมืองทุ่งยังเป็นเมืองท้าวสามนต์ ทั้งยังมีลานศิลาแลงที่เชื่อกันว่าเป็นสนามคชิลิของพระสังข์ ทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตกก็อ้างว่า เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองท้าวสามนต์อีกแห่งหนึ่ง เรียกภูเขาลูกหนึ่งว่า เขามังม่า และกล่าวว่าเมื่อพระสังข์ตีคชิลิชนะ ก็ได้ขี่ม้าเหาะข้ามภูเขาลูกนั้นไป

เรื่องสังข์ทองเป็นนิทานและพัฒนามาเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทั้งในด้านให้ความบันเทิงและให้orroรสด้านคำประพันธ์ เนื้อเรื่องสนุกสนาน เพลิดเพลิน เต็มไปด้วยจินตนาการที่แปลกไปจากเรื่องอื่น ๆ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง สภาพสังคม ความเป็นอยู่ของผู้คน ค่านิยมและแนวความคิดบางประการ คนทั่วไปรู้จักเรื่องสังข์ทองและนิยมนกันอย่างกว้างขวางตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน

นิทานเรื่องสังข์ทองน่าจะเล่ากันแบบมุขปาฐะมาก่อนแล้วจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์เผยแพร่เข้ามายังประเทศไทยในรูปของชาดก และกลายมาเป็นบทละครนอก ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเท่ากับการหยิบยกเอาเรื่องพื้นบ้าน คือนิทานชาดกมาแต่งเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ วรรณคดีลายลักษณ์จึงเป็นแหล่งช่วยอนุรักษ์ข้อมูลทางคติชนวิทยาและวัฒนธรรม และเป็นสื่อที่ช่วยถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้ด้วย นั่นก็คือ วรรณคดีลายลักษณ์ เป็นทั้งแหล่งเก็บรักษาและแหล่งแพร่กระจาย ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าวรรณคดีคือแหล่งรวบรวมความคิดความเชื่อต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเรื่องธรรมดาและเรื่องเหนือวิสัยหรือเรื่องในจินตนาการ

บทความเรื่องนี้เป็นกรนำเสนอวรรณคดีเรื่องสังข์ทองในฐานะที่เป็นวรรณคดีสำหรับอ่านสำหรับประกอบการแสดงละครนอก และเป็นวรรณคดีที่เป็นแหล่งข้อมูลทางวัฒนธรรมที่คนไทย

* อดีตรองศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ส่วนใหญ่รู้จักและให้ความสนใจ โดยผู้เขียนนำบทความ 2 เรื่องมาปรับปรุง ได้แก่เรื่อง “ละครนอก” พิมพ์ใน *สังข์ทอง* ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยพายัพ (2537) และเรื่อง “สังข์ทอง การวิเคราะห์วรรณคดีเชิงคติชนวิทยา” พิมพ์ใน *วารสารรามคำแหง* ปีที่ 21 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2547 การนำเสนอจะเน้นเรื่องตัวละครเอกเป็นสำคัญ

เรื่องนำรู้เกี่ยวกับสังข์ทอง

เรื่องสังข์ทองมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่สมัยโบราณ แต่สมัยนั้นคนอ่านหนังสือออกมีน้อย ผู้คนจะได้รับการถ่ายทอดวรรณกรรมด้วยการฟัง และการดูละครมากกว่า เนื้อเรื่องที่แปลก ทำให้เกิดความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินและเกิดจินตนาการกว้างไกล ความสำคัญของเรื่องสังข์ทองจึงน่าจะเป็นความสำคัญในแง่ที่เป็นบทสำหรับเล่นละครนอกจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ดังนั้นจึงควรกล่าวถึงละครนอกเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาก่อน

ความรู้เรื่องละครนอก

ละครนอกคงจะมีกำเนิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ประมาณรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นที่เข้าใจว่า ละครนอกมีกำเนิดมาจากการละเล่นของชาวบ้าน ที่มีการรำและร้องแก้กัน เช่น เพลงปรบไก่ เพลงพวงมาลัย ฯลฯ ต่อมาจึงคิดปรับปรุงให้เป็นเรื่องเป็นตอนขึ้นมา เช่น ตอนชิงชู้ ลักหาพาหนี และตีหมาคว่ำ ซึ่งเป็นศัพท์ในการว่าเพลงพื้นบ้าน ชิงชู้คือ การว่าเพลงตอนชาย 2 คน เกี่ยวหญิงคนเดียว ลักหาพาหนีคือ การว่าเพลงตอนชายชักชวนหญิงให้หนีออกจากบ้าน และตีหมาคว่ำคือ การว่าเพลงตอนหญิง 2 คนพยายามแย่งชายคนเดียวกัน ต่อมาจึงผูกเรื่องขึ้นเล่น โดยนำเอานิทานพื้นเมืองและชาดกมาแต่งเป็นบทละคร เช่น *สังข์ทอง* *พระรถเมรี* *การเกิด* เป็นต้น

ในเมื่อละครนอกมีกำเนิดมาจากการละเล่นพื้นบ้าน และแสดงให้เห็นชาวบ้านชมเสียดเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น ลีลาการแสดงละครนอกก็ต้องเป็นไปตามแบบชาวบ้าน ซึ่งก็จะนิยมเรื่องตลกเป็นพื้น ศิลปะการรำร่ายรำนั้นต้องว่องไวกระฉับกระเฉงเหมือนกับกิริยาอาการของชาวบ้าน ทั้งผู้แสดงเป็นชายล้วนอยู่แล้ว จึงไม่คำนึงถึงความประณีตอ่อนช้อยในการรำเท่าใดนัก ส่วนในด้านวิธีการแสดงนั้นก็พยายามที่จะให้เรื่องดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ให้ผู้ดูได้รู้เรื่องราวมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และมีการสอดแทรกบทตลกขบขันตลอดจนการเล่นอย่างโลดโผน บางครั้งก็ติดจะหยาบ โปนเอาไว้ด้วย ถ้าหากว่าตอนไหนมีช่องทางพอที่จะเล่นตลกได้ก็มักจะเล่นบทตลกตอนนั้นอยู่นาน โดยไม่คำนึงถึงเวลาที่ผ่านไป หรือคำนึงว่าบทตลกนั้นจะเหมาะกับเนื้อเรื่องหรือไม่ ตัวละครที่เป็นท้าวพญามหากษัตริย์ หรือนางพญา อาจจะลดตัวลงมาเล่นคลุกคลีกับพวกเสนาข้าราชบริพารก็ได้ และบางตอนก็ละเลยขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีเสีย

ละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะมาจากการละเล่นพื้นเมืองของชาวบ้าน แล้วมาผูกเรื่องราวขึ้นโดยอาศัยเค้าเรื่องจากนิทานชาดกหลาย ๆ เรื่องในนิบาตชาดกและปัญญาสชาดก ตลอดจนนิทาน

พื้นบ้านทั้งหลาย เพราะเป็นเรื่องที่ชาวบ้านนิยมกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ด้วยเหตุที่ในสมัยก่อนนี้ การเขียนหนังสือเป็นเรื่องยุ่งยากและสิ้นเปลือง การจารึกบทละครนอกลงเป็นลายลักษณ์อักษรจึงมีอยู่น้อย ทั้งอาจจะกระจัดกระจายสูญหายไปเมื่อครั้งกรุงแตก จึงปรากฏว่า บทละครสมัยเก่ามีหลักฐานเป็นต้นฉบับตัวเขียนอยู่ 19 เรื่อง แต่ไม่มีเรื่องใดสมบูรณ์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 2 นั้น แต่เดิมละครผู้หญิงของหลวงเล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์ อนุรุท และอิเหนา ซึ่งเป็นเรื่องสำหรับเล่นละครใน เรื่องอื่น ๆ นอกเหนือไปจากนี้ ที่นำมาเล่นละคร จึงจะเป็นละครนอก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงฝึกหัดละครผู้หญิงของหลวงได้ดีขึ้น จึงโปรดให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่นเรื่องอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจาก 3 เรื่องนี้ ทรงคัดเลือกบทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เหมาะสมกับการเล่นละครมาปรับปรุงดัดแปลงใหม่ เฉพาะตอนที่ทรงเห็นว่า จะเล่นละครนอกได้สนุก เพื่อใช้เป็นบทให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น และเมื่อนำมาเล่นแล้วก็ปรากฏว่าได้รับความนิยมอย่างมาก เพราะเข้าถึงจิตใจและรสนิยมของผู้ดูได้ดีกว่าละครใน ซึ่งเป็นศิลปะชั้นสูง

นิทานเรื่องสังข์ทองเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่ ไม่ทราบที่มา ไม่ทราบผู้แต่ง ไม่ทราบว่าสำนวนใดเป็นสำนวนแรก นิทานเรื่องนี้แพร่หลายมานานจนชาวไทยส่วนหนึ่งนำไปเล่าเป็นตำนานสถานที่บางแห่ง ดังที่ได้กล่าวไว้ นิทานเรื่องนี้ผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของคนไทย จนเราแทบจะไม่ได้ตระหนักเลยว่าแท้ที่จริงแล้วเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องของไทยแท้ เพราะความสามารถของผู้เล่านิทาน ผู้นำนิทานมาแต่งเป็นบทละคร และผู้นำบทละครมาขัดเกลาให้ไพเราะงดงาม มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ไว้ให้เป็นวรรณคดีแบบฉบับ เป็นสมบัติล้ำค่าของคนไทยทุกยุคสมัย

วิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง

การศึกษาเรื่องสังข์ทองนี้ จะใช้บทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นหลัก และใช้สำหรับการอ้างอิง

เนื้อเรื่อง

ท้าวศวิมลปรารถนาจะได้โอรส จึงให้มเหสีวงสรวงเทวดา นางจันท์เทวีตั้งครรภ์ นางจันทาพระสนมริษยา อยากจะเป็นมเหสีเอกแทน และอยากให้นางจันท์ธิดาของนางเป็นใหญ่ จึงคิดสินบนโอรสเมื่อนางจันท์เทวีประสูติโอรสเป็นหอยสังข์ โอรสก็ทำนายว่าเป็นกาลกนิณี ท้าวศวิมลจึงจับนางจันท์เทวีกับโอรสไปจากเมือง

นางจันท์เทวีไปอาศัยอยู่กับตายายที่ไร่ พระสังข์ออกมาจากหอยสังข์มาช่วยทำงานจนนางทราบความจริงเข้าจึงต่อหอยสังข์ทิ้งเสีย ฝ่ายนางจันทา ให้นางจันท์ไปทูลท้าวศวิมลให้ยกย่องตนขึ้นเป็นมเหสีเอก ท้าวศวิมลกริ้ว นางจันทาจึงให้ยายเต่าสุเมธาทำเสน่ห์แล้วทูลยุยงว่า ให้เอาโอรสของนางจันท์เทวีที่เกิดเป็นหอยสังข์ไปฆ่าเสีย ท้าวศวิมลก็ให้เสนาไปจับพระสังข์มาแต่จะฆ่าอย่างไร ๆ

ก็ไม่ตาย จึงเอาไปถ่วงน้ำ พระสังข์ถูกถ่วงน้ำจมลงไปยังเมืองบาดาล พญานาคพบเข้าก็นำไปเลี้ยง แต่เห็นว่าพระสังข์ไม่ควรอยู่ในเมืองบาดาลก็ส่งไปอยู่กับนางพันธุรัตซึ่งเป็นยักษ์

พระสังข์อยู่กับนางพันธุรัตมาจนอายุได้สิบห้าปี นางพันธุรัตจะไปเที่ยวปากถ้ำพระสังข์จะหนีไปก็สั่งความลงพระสังข์ไว้ว่าจะไปป่าเจ็ดวัน ไม่ให้ไปที่บ่อน้ำและหอข้างหัวนอน พระสังข์เกิดความสงสัยจึงไปเที่ยวดู พบโครงกระดูก บ่อเงินบ่อทอง รูปงะเงาะ เกือกแก้วและไม้เท้าทอง พระสังข์เอาน้ำจุ่มลงไป ในบ่อเงินบ่อทอง ทองติดนิ้วมาก็ตกใจกลัวนางยักษ์จะเห็นจึงเอาผ้าพันไว้ แล้วสวมรูปงะเงาะใส่เกือกแก้วกับถือไม้เท้าทองเหาะเล่น พลังคิดที่จะหนีไปหานางจันทเทวี พอนางพันธุรัตกลับมาพระสังข์ก็ทำมารยาว่ามีคบาดมือไม่ยอมให้ดู

เมื่อนางพันธุรัตไปป่าอีกพระสังข์ก็ลอบลงไปซุกตัวในบ่อทอง แล้วสวมใส่รูปงะเงาะเหาะหนี นางพันธุรัตตามไปทันที่ภูเขา แต่ด้วยแรงอธิษฐานของพระสังข์นางจึงขึ้นไปไม่ได้ ในที่สุดนางก็เขียนมหาจินดามนต์ไว้ให้แล้วออกแตกตายด้วยความเสียใจ พระสังข์ให้พวกยักษ์นำศพนางกลับ ตัวเองเรียนมนตร์แล้วก็ออกท่องเที่ยวไป

กล่าวถึงท้าวสามนต์มีมเหสีชื่อนางมณฑา มีราชธิดา 7 องค์ องค์สุดท้ายชื่อนางรจนา ได้ป่าวร้องให้ชายมาชุมนุมกันเพื่อให้พระราชธิดาเลือกคู่ นางรจนาไม่พอพระทัยในชายใดทั้งสิ้น จนท้าวสามนต์ได้ทราบว่ามีเงาะอยู่กลางนา ก็ให้เสนาไปเอาตัวมาให้นางเลือก พระสังข์เห็นนางมีรูปโฉมงดงามก็อธิษฐานว่า ถ้าเป็นคู่ครองกันแล้วก็ขอให้เห็นรูปทองที่อยู่ชั้นใน นางรจนาเลี้ยงพวงมาลัยให้เจ้าเงาะ ท้าวสามนต์ทั้งเสียพระทัยทั้งกริ้ว จึงจับนางกับเจ้าเงาะไปอยู่กระท่อมปลายนา

ท้าวสามนต์คิดหาวิธีที่จะฆ่าเจ้าเงาะ จึงให้เขยทั้ง 7 ไปหาปลาทำพิธีบวงสรวงเทวดา ใครได้มาน้อยจะฆ่า พระสังข์ไปขังริมฝั่งน้ำ ถอดเงาะซ่อนไว้แล้วอ่านมหาจินดามนต์ ผูกปลาก็มารวมกันอยู่ทีนั้น หกเขยหาปลาไม่ได้เลย มาถึงทีนั้นสำคัญว่าพระสังข์เป็นเทวดา ก็เข้าไปขอปลา พระสังข์ยอมให้ปลาไปคนละสองตัวโดยขอเชือดเอาปลายจุมหกเขยไว้

ท้าวสามนต์ให้ไปหาเนื้ออีก พระสังข์ก็ใช้วิธีเดียวกันแต่ขอเชือดเอาใบหูหกเขยไว้คนละข้าง ท้าวสามนต์จนพระทัยมีรูจะทำอย่างไร

พระอินทร์อยู่บนสวรรค์ ทิพอาสน์แจ้งกระด้างไปก็ส่องทิพเนตรดู คิดจะลงไปช่วยนางรจนา เพราะพระสังข์ไม่ยอมถอดเงาะ ก็ยกทัพลงมาทำพินันตคิลีกับท้าวสามนต์ ไม่มีใครสู้ได้ ท้าวสามนต์ต้องไปงอนง้อพระสังข์ให้ช่วย พระสังข์ถอดรูปตติลีได้ชัยชนะพระอินทร์กลับไป ท้าวสามนต์ให้พระสังข์ครองเมืองแทน

กล่าวถึงท้าวศวิมลบรรทมอยู่ในที่ พระอินทร์มาปรากฏตัวให้เห็นและขู่เชิญว่าจะเอาชีวิต ถ้าไม่ไปตามพระสังข์กับนางจันทเทวีกลับมา นางจันทาทราบเข้าก็ทำเป็นเยาะเย้ย ท้าวศวิมลไล่ทุบตีนางจันทา แล้วให้เสนาช่วยกันไปตามหานางจันทเทวี ไปพบอยู่กับตายาย พระองค์ก็เข้าไปงอนง้อ

ขอโทษแล้วชวนนางไปตามพระสังข์ที่เมืองท้าวสามนต์ โดยปลอมเป็นคนธรรมดา ได้เห็นพระสังข์
เลียบเมือง ก็ชะง่อนลุกขึ้นดู ฝ่ายพระสังข์เห็นคล้ายกับมารดาที่สงสัยจึงกลับเข่าวิ่งไปด้วยความเศร้าโศก

นางจันท์เทวีกับท้าวศวิมลเข้าไปขออาศัยอยู่กับนายประจักษ์ นางได้ขอเข้าไปทำงานกับพวก
วิเสท ฝีมือของนางเป็นที่พอพระทัยของพระสังข์มาก วันหนึ่งนางจึงแกล้งแกงผัก แกะสลักขึ้นผัก
เป็นรูปเล่าเรื่องราวของนาง พระสังข์เห็นแกงผักก็สงสัย คิดว่านางจันท์เทวีคงจะมาตาม ก็ให้ไปตาม
ตัวคนแกงผักมา พระสังข์ได้พบบิดามารดาแล้ว ต่อมาก็พานางรจนาลำลาท้าวสามนต์กับนางมณฑา
เดินทางกลับบ้านเมือง พร้อมท้าวศวิมลกับนางจันท์เทวี

แนวคิดสำคัญของเรื่อง พิจารณาผ่านโครงเรื่องและตัวละครเอก

บทละครนอกไม่ใช่บทที่ใช้สำหรับแสดงละครเพียงอย่างเดียว แต่ใช้เป็นวรรณคดีสำหรับ
อ่านด้วย ในการอ่านบทละคร ผู้อ่านสามารถอ่านเรื่อง ได้ตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ แต่ในการแสดงละคร
นิยมนำมาแสดงเป็นตอน ๆ ไม่ได้แสดงทีเดียวทั้งเรื่อง เพราะความจำกัดของเวลา แต่ผู้ชมก็ได้รับความ
ความบันเทิงได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ ซึ่งก็เป็นความจริงของชีวิตที่แฝงอยู่ในบทละครนั้น

บทละครนอกเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นมาเพื่อความบันเทิง และมีความมุ่งหมายที่จะแสดงเนื้อ
เรื่องมากกว่าแสดงศิลปะอย่างอื่น โครงเรื่อง และเนื้อเรื่อง จึงเป็นทำนองเดียวกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ
คือตัวละครเอกเป็น โอรสกษัตริย์ที่มีเหตุต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง เหตุนั้นคือกำเนิดซึ่งผิดปรกติ
และได้รับการทำนายว่าเป็นกาลกิณี ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น	ฝูงนางผู้รักษาถ้ำแข็ง
ฝันท้องตองนางยังกลางแกลง	เห็นแข็งไปสิ้น ไม่คืนรน
กลมกลมกลิ้งกลิ้งยังสงสัย	หลากใจไม่เห็นตัวทั่วคั่น
ข้างไปทูลองค์ทรงสกล	ให้ทราบยุบลกิจจา

(สังข์ทอง, หน้า 8)

ตอนนางจันท์เทวีจะคลอดพระโอรส มีการบรรยายถึงความไม่ชอบมาพากล คือลักษณะไม่
เหมือนคนทั่วไปตั้งแต่อยู่ในครรภ์ เป็นลักษณะ แข็ง กลม ไม่คืน ในที่สุดก็ปรากฏแก่คนทั่วไปว่า
พระโอรสไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา

เป็นกรรมตามทันพระมเหสี	จะจากที่สมบัติวิวัฒนา
ยามปลอดภัยคลอดพระลูกยา	กุมารกำบังเป็นสังข์ทอง

(สังข์ทอง, หน้า 9)

จะเห็นได้ว่า กวีจึงใจบรรยายลักษณะผิดปรกติของพระสังข์ตั้งแต่ยังไม่ประสูติเลยทีเดียว ซึ่ง
เราอาจพิจารณาอีกแห่งหนึ่งได้ว่า การสร้างเรื่องให้ตัวเอกมีกำเนิดผิดปรกตินี้ อาจเป็นการแสดง
บุญญาธิการของผู้ที่จะมาปกครอง หรือเป็นที่พึ่งของประชาชน ผู้มีบุญย่อมสามารถแสดงอภินิหารใน
รูปแบบใดก็ได้

ในวรรณคดีไทยมักกำหนดให้ความผิดปรกติของตัวเองเป็นสาเหตุของการถูกขับไล่ ไม่ว่าจะ เป็นวรรณคดีแบบฉบับหรือวรรณคดีที่มีที่มาจากพื้นบ้าน ดังที่ ศาสตราจารย์ธวัช ปลูกโทท อธิบาย ไว้ในหนังสือ *วรรณกรรมท้องถิ่น* ว่า ตัวละครเอกฝ่ายชาย มีบทบาทเด่นที่สุด และโดยทั่วไปจะมี บุคลิกภาพเดียวกัน คือเป็นผู้มีบุญญาธิการมาเกิด หรือเป็นชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์มาเกิดเพื่อปราบ ยุคเข็ญ และชดใช้หนี้เวรอันเป็นผลกรรมของชาติที่แล้ว ดังนั้นตัวเองจึงต้องรับผลวิบากกรรมในชาติ นี้ คือถูกตัวละครฝ่ายอธรรมรังแก แต่ตัวเองก็จะรอดพ้นภัยพิบัติทุกครั้ง (ธวัช ปลูกโทท, 2533, หน้า 222)

พระสังข์ต้องรับผลวิบากกรรมคือถูกขับไล่ ถูกประหารชีวิตด้วยการถ่วงน้ำ จนกระทั่งได้ไป ใช้ชีวิตอยู่กับนางพันธุรัต พอออกมาจากเมืองของนางพันธุรัต ก็ออกมาในลักษณะปลอมแปลงตัว คือ ซ่อนอยู่ในรูปเงาะ

ดังนั้นพระสังข์ในวัยเด็กกับพระสังข์ในวัยหนุ่ม จึงมีสองรูปเหมือนกัน รูปหอยสังข์กับรูป เงาะเป็นรูปที่แจ้งกระด้าง ไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่มีผู้ใดนิยมยกย่อง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่นางจันท์เทวีทুব หอยสังข์แตกป่นไป และนางรจนาก็พยายามทำลายรูปเงาะด้วยการเอามัดสับนำไปเผาไฟ แต่ก็ไม่สามารถทำลายได้ เป็นเพราะว่าทั้งนางจันท์เทวีและนางรจนาต้องการได้รูป “มนุษย์” ของพระสังข์ นางจันท์เทวีมีความคิดว่า นางต้องถูกเนรเทศออกจากวังมา ก็เพราะนางคลอดลูกเป็นหอยสังข์ ส่วน นางรจนาก็ถูกขับไล่ไปอยู่ที่กระท่อมปลายนา ซึ่งนับเป็นความอับอายขายหน้าอย่างหนึ่ง นางต้องถูก พี่สาวทั้งหกเยาะเย้ยค่าว่าต่าง ๆ เพราะนางเลือกเจ้าเงาะ ผู้ซึ่งเทวดาช่วยบันดาลให้นางเห็นรูปทอง ตอนเลือกคู่

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะแสนกลคนขยัน
พิศโฉมพระธิดาวิลาวณีย์	สุดผาดพิวพรรณดังดวงเดือน
งามละม่อมพร้อมสิ้นทั้งอินทรีย์	นางในธรรณีไม่มีเหมือน
แสสร้างทำแลเลียงเบียงเบือน	ให้พื้นเพื่อนเดือนจิตคิดปอง
พระจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน	แม่บุญญาธิการเคยสมสอง
ขอให้ทราชมสงวนนวลน่อง	เห็นรูปที่เป็นทองต้องใจรัก

(สังข์ทอง, หน้า 113)

ข้อความนี้ระบุชัดเจนว่านางรจนารู้จักตัวตนที่แท้จริงของพระสังข์จากการช่วยเหลือของ เทวดา และตอนที่นางเลียงฟางมาลัย ก็เป็นไปตามที่เทวดาคลบันดาลเช่นเดียวกัน

เมื่อนั้น	รจนานารีมีศักดิ์
เทพไทอุปถัมภ์นำชัก	นงลักษณ์คู่เงาะเงาะจง
นางเห็นรูปสุวรรณอยู่ชั้นใน	รูปเงาะสวมไว้ให้คนหลง
ใครใครไม่เห็นรูปทรง	พระเป็นทองทั้งองค์อร่ามตา

ชะรอยบุญเราไซ้รู้จึงได้เห็น ต่อจะเป็นคู่ครองกระมังหนา
 คิดพลางนางเสียงมาลา แม้ว่าเคยสมภิมิรัก
 ขอให้พวงมาลัยนี้ไปต้อง เจ้าเงาะรูปทองจงประจักษ์
 เสียงแล้วโถมยงนงลักษณ์ ผินพักตร์ทิ้งพวงมาลัยไป

(สังข์ทอง, หน้า 114)

ผลของการเลือกคู่ก็คือ ตัวเอกในคราบปลอมแปลงถูกท้าวสามนต์จึงเกลียดชัง ถึงกับทำอุบายวางแผนกลั่นแกล้งสังหารถึงสองครั้ง นอกจากจะถูกกลั่นแกล้งแล้ว คนทั่วไปก็ยังรังเกียจเหยียดหยามเจ้าเงาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหกเขยกับพี่สาวทั้งหกของนางรจนา แม้เจ้าเงาะจะได้แสดงความสามารถในการหาปลาหาเนื้อให้ประจักษ์ ท้าวสามนต์ก็ไม่ยอมรับเพราะความเขลา และชอบที่จะมองคนแต่รูปกายภายนอกเท่านั้น ท้าวสามนต์เพิ่งจะดูออกและยกย่องสรรเสริญเจ้าเงาะตอนที่เจ้าเงาะถอดรูปออกให้เห็นรูปร่าง ขณะเดียวกันกับได้แสดงความสามารถในการตีกลีชนะพระอินทร์นี่เอง

เรื่องสังข์ทองนี้ผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นว่า คนที่รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ น่าเกลียดน่ากลัว อาจจะเป็นผู้มีความสามารถสูง เช่น ตอนเจ้าเงาะหาเนื้อหาปลา แม้จะเป็นเรื่องของการใช้เวทมนตร์คาถา แต่ก็เปรียบเทียบชัดเจนว่า หกเขยไม่มีความสามารถในการใช้เวทมนตร์จึงแพ้เจ้าเงาะ การสร้างเรื่องในลักษณะนี้คงจะมีความมุ่งหมายให้ผู้อ่านได้ขบคิดว่าการพิจารณาบุคคลนั้นไม่ควรพิจารณาจากรูปร่างหน้าตา ชาติตระกูล หรือยศศักดิ์ แต่ควรพิจารณาที่สติปัญญา ความรู้ ความสามารถ และความดีงาม ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจจะแฝงอยู่ในตัวบุคคล เช่นเดียวกับรูปทองที่แฝงอยู่ในรูปเงาะก็ได้

นอกจากนี้ เรื่องสังข์ทองยังแสดงความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ คือความนิยมในวัตถุ ความลุ่มหลงในลาภยศ ความโลภในทรัพย์สิน ฯลฯ จนทำให้ตัวละครต้องแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม พฤติกรรมแบบนี้เป็นไปได้ในชีวิตจริง ดังนั้นเรื่องสังข์ทองที่มีเนื้อเรื่องเป็นเชิงจินตนาการจึงแฝงไว้ด้วยความสมจริง และสมเหตุสมผลอย่างแนบเนียน

ผู้อ่านเรื่องสังข์ทองอาจจะสงสัยว่าเหตุใดพระสังข์จึงต้องลงโทษหกเขยอย่างโหดร้ายรุนแรง คือเชือดปลายจมูกแลกกับปลา และเชือดใบหูแลกกับเนื้อ หกเขยจำต้องยอมเพราะท้าวสามนต์ต้องการกำจัดเจ้าเงาะให้พ้นทางไป จึงบัญชาว่าหากใครหาไม่ได้ก็จะถูกประหารชีวิต

พຽ່ງนี้หาปลาคนละร้อย ใครได้น้อยจะฆ่าให้อาสัญ
 ทิ้งอ้ายเงาะก็กรอกจงบอกมัน มิได้ปลามาทันจะบรลีย์

(สังข์ทอง, หน้า 135)

พระสังข์เป็นคนฉลาด ดังนั้นจึงใช้ความฉลาดนี้มาทดสอบและลองใจคนอื่นด้วย การสวมรูปเงาะป่า แกล้งทำเป็นบ้าใบ้ ทำให้พระองค์ได้รู้ซึ่งถึงจิตใจคนรอบข้างว่ารู้สึกกับพระองค์อย่างไร พระสังข์ยอมทราบตีว่า ท้าวสามนต์เกลียดและรังเกียจเจ้าเงาะจึงกลั่นแกล้งให้เจ้าเงาะไปหาปลา

หาเนื้อ แม่หามาได้แล้วก็ไม่ยอมรับ กลับพยายามหาทางแก้อีกเพื่อเอาผิดและประหารเจ้าเงาะให้ได้ ขณะเดียวกันก็ลำเอียงเข้าข้างหกเขยเพราะมีรูปงาม ทั้งยังมีพวกมาก มีบ่าวไพร่บริวารพร้อมสรรพ ในการที่จะออกหาปลาหาเนื้อตามคำบัญชา พระองค์จึงสั่งสอนหกเขยด้วยการเลื่อนจุมกและตัดใบหู หกเขยเพื่อประจาน เพราะหกเขยชอบโอ้อวดตัวและชอบเยาะเย้ยคนอื่น ผลก็คือหกเขยเปลี่ยนนิสัยไป เป็นตรงกันข้าม คือไม่หาเรื่องดูถูกดูหมิ่นคนที่ด้อยกว่าอีกต่อไป ซึ่งผลนี้มีผลกระทบไปถึงहनาง ผู้มักเยาะเย้ยเหยียบย่ำนางจนตาย การสั่งสอนนี้อาจจะก้าวร้าวรุนแรงไปบ้างในสายตาคนทั่วไป แต่ถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว การทำลายรูปงามของหกเขย ก็คือการทำให้ความทะนงหลงตัวเองของหกเขย ลดลงนั่นเอง

บทวิเคราะห์

เรื่องสังข์ทองมีที่มาจากนิทานชาดก ซึ่งก็คือวรรณกรรมของคนพื้นบ้านนั่นเอง นิทานชาดกนี้มีที่มาจากอินเดีย แต่หากศึกษานิทานในสังคมต่าง ๆ ทั่วโลกจะเห็นว่า การสร้างนิทานมีลักษณะ คล้ายคลึงกัน ทั้งโครงเรื่องและเนื้อเรื่อง ในที่นี้จะกล่าวถึงการสร้างตัวละครเอกในนิทานทั่วไป

ตัวละครในนิทานมีทั้งคนที่อยู่ในสถานภาพสูง เช่น เป็นโอรสกษัตริย์ และในสถานภาพที่ต่ำ ด้อย แต่นิทานบางเรื่องกำหนดให้สถานภาพอันต่ำด้อยนี้คือ ลักษณะการปลอมแปลงหรือการซ่อนตัว เรื่องสังข์ทองนี้ พระสังข์มีสถานภาพสูงคือเป็นโอรสกษัตริย์ แต่ซ่อนตัวอยู่ในรูปเงาะอันน่าเกลียดน่า ชัง แต่พอถึงเวลาที่จะต้องเปิดเผยตัวเอง ก็สามารถเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของตนได้อย่างรวดเร็ว นำ อัจฉริยะ คือ เจ้าเงาะถอดรูปเป็นพระสังข์ผู้มีรูปทอง อันเป็นการนำเสนอความตรงกันข้ามระหว่าง ความอปลักษณ์กับความงดงามอย่างชัดเจนยิ่ง

การวิเคราะห์ตัวละครเอก

เรื่องสังข์ทองเดิมเป็นนิทานชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในขณะที่เสวยชาติต่าง ๆ ตัวเอกฝ่ายชายเป็นผู้มีบุญมาเกิด เพื่อทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมือง แต่เกิดมาในรูปผิดจากคน ธรรมดาสามัญ

ตัวละครในนิทานไทยและวรรณคดีไทยมักเป็นกษัตริย์หรือชนชั้นสูง เหตุผลประการหนึ่งก็คือ เรื่องเล่าของไทยจำนวนมากได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องของอินเดีย ซึ่งนิยมแต่งเรื่องให้พระเอกเป็น กษัตริย์ บทบาทเด่นที่ปรากฏในนิทานทั่วไปคือ ตัวเอกจะต้องเดินทางออกจากที่อยู่อาศัยไป สาเหตุ ของการเดินทางมีหลายประการ เช่น ออกไปเผชิญโชค ออกไปหาคู่ครอง ออกไปศึกษาหาความรู้กับ อาจารย์ที่เก่งเพื่อเพิ่มพูนความสามารถของตนเอง แต่เรื่องสังข์ทองพระเอกต้องออกจากบ้านเมืองไป เพราะถูกจับได้ ตั้งแต่ถือกำเนิดมาเลยทีเดียว

คนในบางสังคมเชื่อว่าผู้มีบุญจะมากเกิดเป็นมนุษย์ แต่มีลักษณะไม่เหมือนกับมนุษย์ธรรมดา ลักษณะที่ผิดปรกตินี้ทำให้ผู้คนรอบข้างเข้าใจผิดหรือเข้าใจไม่ผิด แต่เกิดความอิจฉาริษยา จึงปองร้าย และพยายามกำจัดผู้มีบุญเสีย แต่ก็ไม่อาจทำได้สำเร็จ เพราะตอนที่มีการค้นพบตัวพระสังข์ในวัยเด็ก

หลังจากนางจันท์เทวีทูปหอยสังข์แตกไปแล้ว ท้าวศิวมลิให้นำตัวพระสังข์ไปฆ่า เสนาจะฆ่าพระสังข์ แต่ไม่อาจฆ่าได้

ว่าพลาทางถอดหอกคาบเมียง เดินเคียงข้างมาหาช้าไม่
 พระสังข์ตระหนกตกใจ ร้องไห้เกลือกกลิ้งวิงวอน
 เสนาขึ้นทำด้วยจำเป็น หอกหักกระเด็นเป็นสองท่อน
 คาบปืนสิ้นคมระทมบอน มิได้มีวามรณเริงสงกา

(สังข์ทอง, หน้า 44-45)

เสนาเห็นว่าอาวุธทำอันตรายพระสังข์ไม่ได้ก็แปลกใจนัก คิดว่าพระสังข์คงมีของดีอยู่ในตัว จึงฆ่าไม่ตาย จึงให้ช่างตมมันฆ่าพระสังข์แทน

ช่างร้องระรัวตัวสั้น งาคันปักดินคินแหง
 ความไสเท่าไรก็ไม่แทง ยิ่งคิดยิ่งแหนงแคลงใจ

(สังข์ทอง, หน้า 45)

ในที่สุดพระสังข์ก็ถูกนำตัวไปถ่วงน้ำ ซึ่งเป็นการพลัดพรากจากบ้านเมืองไปอย่างแท้จริง ช่วงเวลาที่พระสังข์ไปอยู่กับนางพันธุรัต เป็นช่วงที่เจริญเติบโตจากวัยเด็กย่างเข้าสู่วัยหนุ่ม ช่วงนี้เองที่พระสังข์น่าจะได้รับการศึกษาเพื่อหาทางพิสูจน์ตัวเองว่ามีคุณสมบัติเพียงพอในการที่จะเป็นผู้นำของชุมชน แต่ทันใดที่ไม่ได้บรรยายรายละเอียดของกระบวนการศึกษานี้ เพียงแต่กล่าวว่าการสังข์ค้นพบรูปเงาะ เกือกแก้ว ไม้เท้าทอง ซึ่งเป็นของวิเศษ ข้อสำคัญคือ พระสังข์ค้นพบความจริงว่าแม่บุญธรรมของตนเป็นยักษ์ ความจริงข้อนี้ทำให้พระสังข์ต้องออกจากบ้านเมืองที่เคยเป็นที่พึ่ง ให้ความสุข ความสบายความปลอดภัย เพื่อไปตามหาแม่ที่แท้จริง และเพื่อพิสูจน์ความสามารถของตนเองด้วย

การจากบ้านเมืองครั้งที่สองของพระสังข์ เป็นการจากด้วยความประสงค์ของพระสังข์เอง แต่พระสังข์นั้นได้ลอบซุบตัวในบ่อทองจนผิวกายเป็นทองงดงามผิคนุษย์ธรรมดาแล้ว จึงสวมใส่รูปเงาะกำบังไว้ไม่ให้ใครเห็น การซ่อนตัวในรูปอื่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ดังที่เตือนใจ สนิททะเลเกิด กล่าวไว้ในปริชญานิพนธ์เรื่อง วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ” ว่า ลักษณะของสิ่งที่ใช้ซ่อนนั้นมีทั้งสิ่งที่ดีงาม เช่น ลูกแก้ว หอยสังข์ ดอกบัว ดอกจำปา และสิ่งที่น่าเกลียด เช่น คางคก งู เเงาะ กา ซึ่งลักษณะของสิ่งที่น่าเกลียดนี้ ผู้แต่งมักนำไปใช้ในการดำเนินเรื่องในตอนเลือกคู่ของตัวเอง และเมื่อตัวละครได้คู่ครอง ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ไปแล้ว ก็จะมีการ “ถอดรูป” และไม่ใช้สิ่งที่ใช้ซ่อนนี้อีก สาเหตุของการซ่อนตัวนี้อาจเป็นเพราะ ผู้แต่งสร้างเกราะขึ้นมาให้เป็นเครื่องคุ้มครองเด็ก เมื่อเด็กอยู่ในที่คับขัน ผู้ให้กำเนิดไม่สามารถคุ้มครองได้ และเมื่อตัวละครได้ผู้อุปการะที่มีฐานะมั่นคงเพียงพอที่จะให้ความคุ้มครองได้ก็จะไม่ใช้เกราะอีก และต้องการแสดงให้เห็นว่ารูปกายภายนอกไม่สำคัญเท่ากับความดีงามของจิตใจ ในการตัดสินคนไม่ควรตัดสินเพียงรูปกายภายนอกเท่านั้น คนรูปชั่วอาจมีน้ำใจประเสริฐก็ได้ ผู้แต่งจึงสร้างเกราะให้ตัวละครเอกใช้ในการหาคู่ เกราะจึง

เป็นสัญลักษณ์ของรูปกายภายนอก ซึ่งอาจจะงดงามหรือน่าเกลียดน่ากลัว ส่วนรูปทองหรือรูปงามที่ปรากฏเมื่อตัวละครถอดเกราะออกแล้ว หมายถึงจิตใจที่งดงามของตัวละคร (เดือนใจ ลินทะเกิด, 2520, หน้า 143-144)

ในนิทานจะมีเหตุการณ์สำคัญอยู่ตอนหนึ่งคือ การทดสอบ เป็นกลวิธีการเล่าเรื่องให้ตัวเอกได้แสดงความสามารถประจักษ์แก่คนทั่วไป เพื่อให้สังคมยอมรับในการที่ตัวเอกจะต้องรับภาระอันหนักในอนาคต คือการกำหนดให้ตัวเอกปฏิบัติภารกิจ ซึ่งอาจจะเป็นงานหนักยากเย็นแสนเข็ญเกินกว่ามนุษย์ธรรมดาจะทำได้ หรือให้เผชิญหน้ากับฝ่ายปฏิบัติภัยซึ่งมีพลังอำนาจสูง เรื่องสังข์ทองนี้ พระสังข์ได้ปฏิบัติภารกิจดังกล่าว 2 ครั้ง ครั้งแรกคือการหาปลาหาเนื้อ ครั้งที่สองคือ การตีคลีกับพระอินทร์ จากนั้นก็ได้ “ถอดรูป” อย่างถาวร และได้ใช้ชีวิตอยู่กับคู่ครองที่สูงศักดิ์อย่างสมศักดิ์ศรี สอดคล้องกับลักษณะของการเล่านิทาน ซึ่งจะบ่งบอกลักษณะเด่นของประวัติชีวิตของปัจเจกบุคคลเป็นการเคลื่อนไหวจากระดับต่ำขึ้นไปยังระดับสูงกว่า ดังนี้

จากคนที่ไม่มีใครรู้จัก ไปเป็นคนที่มีผู้รู้จักและยอมรับ (จากบทบาทเจ้าเงาะไปเป็นบทบาทพระสังข์)

จากความยากจน ไปสู่ความมั่งคั่ง (จากความเป็นเงาะป่าบ้าใบ้ ถูกรังเกียจเหยียดหยาม ไปสู่สถานภาพกษัตริย์)

จากความอัปยศณ์ไปสู่ความงดงาม (จากรูปเงาะไปสู่รูปทอง)

จากความเป็นโสดไปสู่การมีคู่ครอง (จากการไม่มีคู่ไปสู่การอภิเษกสมรสกับราชธิดากษัตริย์)

จากความไม่มีอะไรเลย ไปสู่ความมีอำนาจ (จากการไม่มีอาณาจักร ไปสู่การมีอาณาจักรบ้านเมือง เป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองนั้น)

การทดสอบครั้งสุดท้าย คือการตีคลีกับพระอินทร์เป็นการทดสอบเพื่อเลื่อนสถานภาพของตัวเอก เนื่องจากท้าวสามนต์เองก็จนปัญญาในการที่จะกลั่นแกล้งเจ้าเงาะแล้ว เพราะการกลั่นแกล้งนั้นเป็นโทษต่อหกเขยผู้พลอยได้รับผลกระทบไปด้วย แต่การที่พระสังข์ไม่ยอมถอดรูปเงาะก็ทำให้นางรจนาดือดร้อนทุกข์ใจ จนร้อนไปถึงพระอินทร์ซึ่งอยู่บนสวรรค์ แต่ “ทิพอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ” (สังข์ทอง, หน้า 173) พระอินทร์จึงต้องมาช่วยด้วยการทำพนันตีคลีกับเมืองสามนต์เพื่อให้พระสังข์ถอดรูปเงาะ การทดสอบครั้งนี้คือ เปลี่ยนสถานภาพของตัวเอกจาก “เจ้าเงาะ” มาเป็น “สังข์ทอง” นั่นเอง

เหตุการณ์ในเรื่องที่สร้างให้ตัวละครฝ่ายหนึ่งฉลาด หรือมีความสามารถเหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความขบขัน เรื่องสังข์ทองนี้พระสังข์มีลักษณะเป็นต่อหกเขย มีคุณสมบัติดีกว่าเหนือกว่าหกเขยทั้ง ๆ ที่ยังอยู่ในรูปเงาะและบางครั้งก็อยู่ในรูปทอง ความขบขันเกิดจากการที่พระสังข์ขอเชือดจุกกับไบหูหกเขยไว้เพื่อแลกกับปลาและเนื้อ แม้จะเป็นอารมณ์ขันที่ค่อนข้างจะ โหดร้าย แต่ก็ยังเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของนิทานที่มักจะเสนอภาพของความรุนแรง ถึงเลือดถึงเนื้ออยู่เสมอ ลักษณะ

รุนแรงนี้ปรากฏอยู่ในนิทานหลายเรื่องทั้งในสังกมตะวันตก และตะวันออก ซึ่งเราจะเห็นว่ามีการฆ่า การทำร้าย การนำเด็กไปปล่อย การลงโทษที่รุนแรง ฯลฯ อยู่เสมอ กรณีของพระสังข์ที่ครั้งแรกหกเขย ไปหาปลา พระสังข์บอกว่า “จะขอปลายจุมกหม่อมลูกเขย ตามเคยคนละน้อยหามากไม่ แม้นให้เรา เราจะให้ปลาไป จะให้หรือมิให้ให้ว่ามา” (สังข์ทอง, หน้า 143) และครั้งที่สองไปหาเนื้อ “เนื้อจะแลก ไบหูหกเขย แม้มียอมให้ไม่ได้เลย ผิดวิสัยสังเวทเวา” (สังข์ทอง, หน้า 161) เป็นเรื่องที่ดูเหมือนว่า พระสังข์เป็นคน โหดร้าย ถือว่าตนมีฤทธิ์มากกว่า มีเวทมนตร์คาถา แต่อนุภาคเรื่องความฉลาดนี้จะ เน้นที่เขาวนปัญญาของตัวละครที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน ดังนั้นการกระทำของพระสังข์จึงเป็นการแก้ แค้นตามแบบที่เรียกว่า poetic justice คือ การยกย่องสนับสนุนความดีและลงโทษการทำความชั่ว แต่คงมิได้ทำไปด้วยอารมณ์โกรธแค้นอย่างแท้จริง คงเป็นการ “ประจาน” ให้หกเขยอับอายและ “หลาบจำ” ในการที่ชอบเยาะเย้ยเหยียบย่ำคนที่ด้อยกว่ามากกว่า ซึ่งการประจานแบบใดก็คงจะไม่สา แก่ใจเท่ากับการตัดหู ตัดจุมก อันเป็นการประทัพรอยไว้ตลอดชั่วชีวิต

นิทานและวรรณคดีหลายเรื่องจะเล่าถึงลักษณะอย่างหนึ่ง คือ ความ โง่และเซ่อ หรือคน โง่ คน เซ่อในนิทาน เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความขบขันได้เช่นเดียวกัน อันที่จริงนิทานมักจะเน้นความ โง่ของผู้ที่ มีบทบาทเป็นตัวเอกมากกว่า เพราะในที่สุดเขาจะมีชะตากลับ คือความ โง่ เซ่อ นั้นเองช่วยให้เขากลับมี ชีวิตที่ดี ร่ำรวย เป็นสุข และอาจได้คู่ครองดีถึงขั้นเป็นเจ้าหญิง ซึ่งก็หมายความว่าอนาคตของเขาก็คือ พระราชานั้นเอง

เรื่องสังข์ทองนี้มีอารมณ์ขันอันเกิดจากพฤติกรรมแปลกประหลาดของเจ้าเงาะซึ่งเป็นตัวเอก และเกิดจากความ โง่ความเซ่อของหกเขยด้วย สำหรับการกระทำของเจ้าเงาะนั้นเป็นการแกล้งทำ เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด แต่สำหรับหกเขยผู้มีบทบาทเป็น “ตัวละครฝ่ายปฏิกิริยา” หรือ “ตัวโง่” นั้นจะ แสดงความ โง่เง่าออกมาอยู่เสมอ ทั้ง ๆ ที่หกเขยเป็นผู้ที่หากนางเลือกแล้ว ย่อมเป็นผู้มีบุคลิกภาพดี สูงส่ง และไม่น่าจะมีท่าทางชวนให้ขบขัน แต่ในเรื่องสังข์ทองกลับบรรยายว่าหกเขยนั้น “เคอะเซอะ” อยู่เสมอ ส่วนเจ้าเงาะก็จะมีบุคลิกฉลาดแกมโกง แต่แกล้ง โง่แกล้งเซ่อ การที่ตัวเอกมี 2 รูปนี้ อาจเป็น กลวิธีอย่างหนึ่งในการที่จะใส่ความตลกขบขันเข้าไปในเนื้อเรื่องได้อย่างกลมกลืนและสมเหตุสมผล ซึ่งจะเห็นได้ว่า เมื่อเจ้าเงาะมีบทบาทครั้งใด ก็มักจะกระทำเรื่องที่น่าขบขัน ซึ่งบางครั้งก็เป็นความ ขบขันที่เกิดจากความรุนแรงและความ โหดร้าย

ลักษณะเด่นของตัวละครเอก

ลักษณะเด่นของพระสังข์คือเป็นตัวละครที่มี 2 รูป ได้แก่ รูปหอยสังข์กับรูปเด็กน้อยใน วัยเด็ก และรูปเงาะกับรูปทองในวัยหนุ่ม รูปทองแฝงอยู่ในรูปเงาะ ซึ่งไม่มีใครเห็น ทั้งรูปหอยสังข์ และรูปเงาะเปรียบเสมือน “เกราะ” คู่ครองพระสังข์ นอกจากนี้รูปเงาะยังใช้เป็นเครื่องมือในการหา คู่ครอง ดังที่พระสังข์กราบทูลท้าวสามนต์ว่า “ซึ่งแปลงมาจะหา คู่ครอง” (สังข์ทอง, หน้า 203) รูปเงาะยังเป็นของวิเศษคือ ทำลายไม่ได้อีกด้วย

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ บทละครเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฟูพื้นเรื่องไว้ว่าเทวดาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาจุติเป็นพระสังข์ ความเป็นไปในชีวิตของพระสังข์ระบุนุไว้ตั้งแต่ต้นเรื่องแล้ว โดยกำหนดให้รุกขเทพเป็นผู้เล่าเรื่อง

มาจะกล่าวไป	เทพไทสิงสู่อยู่พฤกษา
สงสารนางจันท์กัลยา	เข้ามาเหน้อยยากลำบากกาย
เทพบุตรจุติมาบังเกิด	กำเนิดผิดพันคนทั้งหลาย
บุญญาธิการนั้นมากมาย	จะล้าเลิศเพริศพรายเมื่อปลายมือ

(สังข์ทอง, หน้า 20)

จากนั้นก็เป็นการทำนายนาคของพระสังข์

ถึงจะตกน้ำก็ไม่ไหล	ตกในกองกุ่มก่ำไม่สูญชื่อ
จะได้ผ่านบ้านเมืองเลื่องลือ	อิงอ้อดินฟ้าบาดาล
คู่สร้างกับนางรจนา	มารดาจะสุขเกษมसानต์
นึ่งไว้จะยากลำบากนาน	กุมารช่อนตนจะคลใจ

(สังข์ทอง, หน้า 21)

รุกขเทพคลใจให้รูปเด็กน้อยของพระสังข์ออกมาช่วยแม่หุงข้าวหาลปลา ไต่ตีไก่อที่มากินข้าว เรื่องราวดำเนินไปจนกระทั่งพระสังข์ต้องไปอยู่กับนางพันธุรัตและหนีนางพันธุรัตมาพร้อมทั้งอุปกรณ์ที่จะช่วยให้พระองค์ได้เผชิญโชค ฝ่าฟันอุปสรรค ทั้งยังได้เรียนรู้ “มหาจินดามนตร์” ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้ช่วยให้พระสังข์ผ่านการทดสอบครั้งสำคัญ ตามความประสงค์ของนางพันธุรัต ซึ่งได้บอกไว้ว่า “เจ้าเรียนไว้สำหรับเมื่ออับจน จะได้แก้กับคนที่คับขัน” (สังข์ทอง, หน้า 86) ส่วนการทดสอบอีกครั้งหนึ่ง คือการตีกลิ้งนั้นเป็นการทดสอบของเทวดาเพื่อช่วยให้พระสังข์ถอดรูปเปิดเผยตัวเอง เพื่อที่เรื่องจะได้คลี่คลายได้ในที่สุด

การสร้างตัวละครในวรรณกรรมแต่ละเรื่อง เป็นจินตนาการของผู้แต่งวรรณกรรมนั้น ๆ แต่โดยทั่วไปแล้วผู้แต่งก็คงจะอาศัยตัวบุคคลในชีวิตจริง และพฤติกรรมของคนที่แสดงออกในชีวิตจริงมาเป็นพื้นฐาน ไม่ว่าจะตัวละครนั้นจะเป็นตัวละครที่สมจริงหรือเหนือจริงก็ตาม บทบาทของตัวละครในวรรณกรรมแต่ละเรื่องคือ การแสดงความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ทั้งสุขและทุกข์ การเผชิญกับโชคชะตาที่ไม่ได้อยู่ใต้อำนาจของมนุษย์ และมนุษย์ไม่สามารถกำหนดหรือบังคับได้ ดังนั้นในการสร้างตัวละครให้สมเหตุสมผลนั้น ผู้แต่งจะต้องอาศัยพื้นฐานทางธรรมชาติของมนุษย์มาเป็นคุณลักษณะสำคัญ แล้วสอดแทรกคุณลักษณะบางอย่างที่จะทำให้ตัวละครนั้นเด่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความแปลก น่าประทับใจ เป็นที่ติดใจ และอยู่ในความทรงจำของผู้อ่านผู้ฟังไปนาน

ในวรรณกรรมทั่วไป ทั้งที่เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านและวรรณกรรมแบบฉบับนั้น ดูเหมือนว่าความนิยมในการสร้างตัวเอกจะไม่แตกต่างกันนัก เพราะวรรณกรรมแบบฉบับหลายเรื่องมีต้นเค้ามา

จากวรรณกรรมพื้นบ้านนั่นเอง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ การสร้างตัวเอกในวรรณกรรมไทย ดังที่ ศาสตราจารย์ธวัช ปุณโณทก อธิบายไว้ในหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่น ว่า “ตัวละครที่มีบทบาทเด่น มากก็คือ ตัวเอกฝ่ายชาย และ โดยทั่วไปจะมีบุคลิกภาพเดียวกัน คือเป็นผู้มีบุญญาธิการมาเกิด หรือเป็นชาติของพระโพธิสัตว์ (ชาติก่อนของพระพุทธเจ้า) มาเกิดเพื่อปราบยุคเข็ญและชดใช้หนี้เวรอันเป็น ผลกรรมของชาติที่แล้ว ฉะนั้นตัวเอกจึงต้องรับผลวิบากกรรมในชาตินี้ นั่นคือถูกรังแกจากตัวละคร ฝ่ายอธรรม แต่ก็รอดพ้นภัยพิบัติทุกครั้ง และยังช่วยปราบฝ่ายอธรรมอีกด้วย...” (ธวัช ปุณโณทก, 2533, หน้า 222)

ศาสตราจารย์ธวัช ปุณโณทก ยังได้สรุปบุคลิกลักษณะโดยทั่วไปของตัวเอกฝ่ายชายดังนี้ คือ

- เป็นผู้ที่มีบุญญาธิการกว่ามนุษย์ทั่วไป
- มีศิลปศาสตร์ มีของวิเศษที่ได้มาด้วยบุญญาบารมี
- มีคุณธรรม
- มีรูปร่างตามแบบฉบับของพระเอกในวรรณคดีไทย แต่มักจะซ่อนรูปอยู่ในภาพอื่น ๆ

(ธวัช ปุณโณทก, 2533, หน้า 222)

ศาสตราจารย์ธวัช ปุณโณทก ยังอธิบายถึงตัวละครเอกไว้ว่า ตัวละครในนิทานจะมีบุคลิก คล้ายกัน โดยเฉพาะตัวละครเอกของเรื่อง มักจะเป็นผู้มีบุญญาธิการหรือเป็นพระโพธิสัตว์เสวยชาติ มาเพื่อบำเพ็ญบารมี ฉะนั้นตัวเอกจึงเกิดมาในลักษณะแปลกกว่าบุคคลทั่วไป เช่น ซ่อนรูปในหอยสังข์ บ้าง เกิดมาพร้อมกับมีของวิเศษติดตัวมาบ้าง หรือถูกรังแกต้องพลัดพรากจากเมืองในตอนต้นของ ชีวิตแล้วได้พบผู้วิเศษ ได้รับของวิเศษบ้าง ได้เรียนรู้ศิลปศาสตร์ ฯลฯ ภายหลังมีชัยชนะต่อศัตรู ทั้งหลายและได้รับสันติสุข (ธวัช ปุณโณทก, 2533, หน้า 10)

บทละครเรื่องสังข์ทอง มักเน้นความมีบุญญาธิการของพระสังข์ ซึ่งเป็นธรรมดาที่เรื่องชาดก มักจะเน้นความมีบุญของพระโพธิสัตว์ แต่ขณะเดียวกันผู้คนก็มีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ด้วย การ กำจัดพระโอรสที่มีกำเนิดผิดปรกติ เพื่อความปลอดภัยของบ้านเมืองเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางไสย ศาสตร์มาก แต่พระโอรสสังข์ทองเป็นผู้มีบุญ จะฆ่าอย่างไร ๆ ก็ไม่ตาย นอกจากนี้ยังมีของวิเศษที่ไม่ มีใครทำลายล้าง ได้คือ รูปเงาะ เกือกแก้ว และไม้เท้า ซึ่งช่วยให้พระสังข์กระทำการสำเร็จทุกอย่าง รวมทั้งมหาจินดามนต์ ซึ่งนางพันธุรัต “เตรียม” ไว้ให้พระสังข์ในตอนถูกทดสอบ โดยมีชีวิตเป็น เดิมพัน การที่ผู้นิพนธ์บทละครสร้างเรื่องไว้ว่าเทวดาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาจุติเป็นพระสังข์ เป็น การปูพื้นฐานให้ผู้อ่านรู้สึกรู้ว่า ความมีบุญญาธิการของพระสังข์เป็นเรื่องที่สมเหตุสมผล ไม่มหัศจรรย์ พ้นวิสัยจินตนาการไปนัก

บทสรุป

เรื่องสังข์ทองเป็นนิทานและวรรณคดีที่มีคุณค่าทั้งในด้านให้ความบันเทิงและให้ธรรมะในด้านภาษา เนื้อเรื่องสนุกสนาน เพลิดเพลิน เต็มไปด้วยจินตนาการที่แปลกไปจากเรื่องอื่น ๆ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง สภาพสังคม ความเป็นอยู่ของผู้คน ค่านิยม และแนวความคิดบางประการ คนทั่วไปรู้จักเรื่องสังข์ทองและนิยมกันอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน

นิทานเรื่องสังข์ทองน่าจะเล่ากันแบบมุขปาฐะมาก่อนแล้วจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์เผยแพร่เข้ามายังประเทศไทยในรูปของชาดก และกลายมาเป็นบทละครนอกตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเท่ากับการหยิบยกเอาเรื่องพื้นบ้าน คือนิทานชาดกมาแต่งเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ วรรณคดีลายลักษณ์จึงเป็นแหล่งที่ช่วยอนุรักษ์ข้อมูลศิขณ และเป็นสื่อช่วยถ่ายทอดข้อมูลศิขณด้วย นั่นก็คือวรรณคดีลายลักษณ์ เป็นทั้งแหล่งเก็บรักษาและแหล่งแพร่กระจาย ข้อมูลต่าง ๆ ในเรื่องล้วนแสดงถึงวัฒนธรรมที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษา เพิ่มความรอบรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ผสมผสานกับความเพลิดเพลินในการอ่านได้อย่างดียิ่ง

เอกสารอ้างอิง

- เดือนใจ สินทะเกิด. (2520). *วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”*. ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ธวัช ปุณโณทก. (2533). *วรรณกรรมท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2513). *บทละครนอกรวม 6 เรื่อง*. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- มนตรี ตราโมท. (2497). *การละเล่นของไทย*. พระนคร: กรมศิลปากร.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2537). *ละครนอก สังข์ทอง*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ, ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2547). *สังข์ทอง การวิเคราะห์เชิงคติชนวิทยา*. *วารสารรามคำแหง*, 21(1), 11-35.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2554). *วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.